

ТЕНДЕНЦІЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА І КАПІТАЛУ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Концентрація виробництва та капіталу тісно пов'язані між собою: концентрація капіталу є соціально-економічною формою концентрації виробництва, в той же самий час, концентрація капіталу виступає умовою, передумовою та основою концентрації виробництва.

Concentration of manufacture and the capital are closely connected among themselves: concentration of the capital represents the social and economic form of concentration of manufacture, at the same time concentration of the capital is a condition, the precondition and a basis of concentration of manufacture.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Безперервні процеси концентрації супроводжують розвиток сучасної світової економіки. Тому Україні необхідно знайти таку ефективну форму організації виробництва, яка дозволить на рівних конкурувати зі світовими виробниками.

Боротьба з монополіями та деконцентрація виробництва в перші роки реформування економіки України проводилися з уявленнь про неефективність великих підприємств і створення конкуренції. Але з плином часу виробники зрозуміли, що необхідно об'єднувати сили, тому сьогодні політика деконцентрації повинна спиратися на пошук ефективних структур, пошук оптимального розміру підприємства з точки зору концентрації виробництва і капіталу.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблеми концентрації знайшли своє відображення у працях таких відомих зарубіжних учених, як В. Баумоль, Дж. Бейн, Р. Брейль, О. Вільямсон, Р. Коуз, Д. Росс, Дж. Стіглер, Ж. Тіроль, А. Харбергер, Д. Хей, Ф. Шерер, в тому числі російських – С. Авдашева, І. Владімірова, Ю. Іванова, Е. Ленського, Б. Мільнера, О. Радигіна, Н. Розанова, О. Семенкова, М. Степанова, А. Шаститко. Різноманітні аспекти концентрації досліджувалися у працях таких українських учених: В. Базилевича, И. Бланка, А. Гальчинського, В. Гейця, В. Голікова, О. Костусєва, О. Кузьміна, О. Пасхавера та ін.

Постановка завдання. На основі аналізу існуючих тенденцій концентрації виробництва і капіталу в економіці України визначити ефективність сформованих господарських об'єднань та їх конкурентоспроможність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концентрація виробництва і капіталу тісно пов'язані між собою: концентрація капіталу є соціально-економічною формою концентрації виробництва, у той же самий час концентрація капіталу є умовою, передумовою і основою концентрації виробництва. На це звернув увагу К. Маркс. Його метод дослідження дозволяє відокремити матеріально-речові закономірності процесу розширеного відтворення як індустріального процесу (концентрація виробництва) від соціально-економічної форми цього процесу – нагромадження капіталу і, відповідно, концентрації капіталу.

На перший погляд здається, що ці процеси тісно переплетені між собою і ведуть до ринкової влади. Але необхідно спробувати відокремити їх один від одного, щоб зрозуміти, який із них приводить до позитивних наслідків, а який – до зростання ступеня впливу на конкретному ринку.

Дослідження тенденцій концентрації в економіці України слід почати з промисловості СРСР, яка характеризувалася високим рівнем концентрації виробництва, про що наочно свідчить подана нижче таблиця.

Сукупний рівень концентрації в промисловості СРСР, у % [1,с.164]

Таблиця 1

Підприємства з обсягом продукції	Частка підприємств у %							
	В обсязі валової продукції		У чисельності персоналу		У вартості основних фондів		У споживанні ел. енергії	
	1975	1989	1975	1989	1975	1989	1975	1989
До 10 млн.	18,4	11,3	29,9	21,2	20,7	11,7	8,5	5,4
Від 10 до 100 млн.	44,6	38,9	44,9	48,8	38,7	32,3	35,3	26,1
Понад 100 млн.	37,0	49,8	25,2	36,0	42,6	56,0	56,2	68,5

Тривале зростання частки великих підприємств у обсязі валової продукції, у вартості основних фондів і у чисельності персоналу ілюструє зростаючу концентрацію виробництва в СРСР.

Поступове укрупнення промислового виробництва СРСР було перервано в перші роки реформування економіки України, тому що антимонопольна політика тих років зводилася до деконцентрації виробництва і перебільшення ролі малих і середніх підприємств. Дані процеси носили стихійний характер і не мали під собою теоретичного обґрунтування, зокрема, не були пов'язані з пошуком оптимального обсягу виробництва для кожного виробника, якого розукрупнили.

Сучасні тенденції в концентрації виробництва в економіці України ілюструє таблиця 2.

Сукупний рівень концентрації в промисловості України [2]

Таблиця 2

Великі підприємства	Частка великих підприємств в обсязі реалізованої продукції (%)							
	2000 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
10	22,3	18,8	19,3	20,9	20,3	23,5	19,7	19,5
20	30,0	26,5	26,6	29,5	29,2	31,8	27,8	28,6
50	42,3	38,4	40,0	41,9	41,3	43,2	40,9	42,9
100	51,1	47,8	50,4	52,7	51,9	51,9	51,8	54,5
150	–	–	–	–	57,5	56,9	57,6	60,4
200	–	–	–	–	61,4	60,3	61,4	64,3

Частка великих підприємств (підприємства з кількістю персоналу більш 250 чоловік і річною виручкою більше 100 млн.грн.) в обсязі реалізованої продукції протягом тривалого періоду часу фактично не змінюється, а в деяких випадках навіть падає, що ймовірно є відлунням політики розукрупнення підприємств в перші роки становлення економіки України.

На прикладі обробної промисловості можна розглянути сучасні тенденції в концентрації більш детально, в розрізі здійснюваних витрат і реалізованих обсягів продукції, що припадають на частку великих підприємств.

Сукупний рівень концентрації в обробній промисловості України в 2008 році [3]

Таблиця 3

Найбільші підприємства	Частка найбільших підприємств (%)					
	в обсязі реалізованої продукції	у чисельності працівників	у фонді оплати праці	у валових капітальних інвестиціях	у витратах на інновації	у витратах на інформатизацію
10	22,15	8,64	13,85	16,47	26,79	7,68
20	31,47	12,01	18,91	24,60	31,24	11,24
50	45,63	18,73	28,60	34,83	42,57	26,73
100	55,23	25,06	37,05	47,79	63,71	38,97
150	60,36	29,48	41,91	54,76	76,12	45,00
200	63,83	33,05	46,29	57,72	83,45	51,62

Сукупний рівень концентрації в обробній промисловості України зростає на якісній основі, тому що великі підприємства, крім усього іншого, збільшують капітальні інвестиції, витрати на інновації та інформатизацію, але при цьому не відбувається кількісного зростання.

Дані про обсяги ринку концентрації капіталу в Україні, представлені на рис. 1, свідчать про зовсім іншу динаміку.

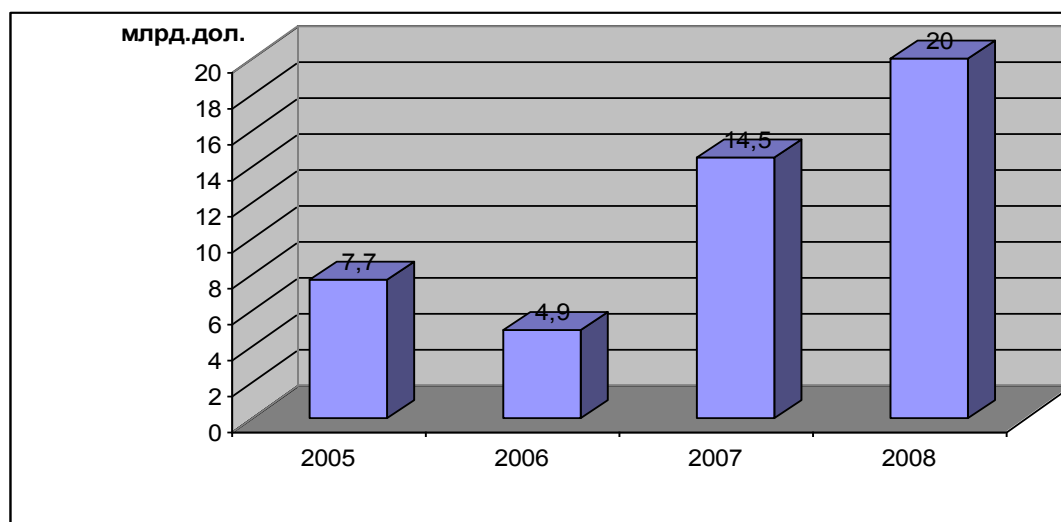

Рис. 1 Обсяги ринку концентрації капіталу на Україні [4, с.72]

На ринку України спостерігається укрупнення капіталу. Але залишається невирішеним питання: за рахунок яких саме процесів відбувається це укрупнення концентрації чи централізації капіталу, зростання ефективності виробництва або за рахунок зростання впливу на ринку. Безсумнівно, що багато фірм в погоні за прибутком ідуть з точки оптимального плану, в якій витрати на одиницю продукції досягають свого мінімуму, тому вони зацікавлені в посиленні ринкової влади, тому що це дозволить окупити їм зростаючі витрати.

В Україні відбуваються процеси, які сприяють концентрації виробництва і становленню нових організаційних структур. Про посилення тенденцій до консолідації

капіталів в останні роки свідчить активізація формування об'єднань підприємств, а також зростання кількості злиттів і поглинань.

Найбільш поширені способи посилення ринкової влади і впливу проілюстровані у таблиці 4.

Динаміка процесів концентрації в економіці України, % [5]

Таблиця 4

Рік	Спосіб концентрації				
	Злиття	Спільне утворення	Набуття контролю	Придбання акцій (часток, паїв)	Інші способи
2002	13,57	4,02	2,26	58,29	21,86
2003	17,02	6,99	2,13	55,02	18,84
2004	9,26	5,23	3,09	73,63	8,79
2005	8,64	3,34	4,46	69,36	14,21
2006	3,94	4,54	8,09	81,85	1,58
2007	1,81	2,92	1,53	92,21	1,53
Разом	7,79	4,28	3,55	75,01	9,37

Для багатьох вітчизняних підприємств придбання акцій, часток і паїв стає важливим елементом стратегії їх майбутнього розвитку, однією з найбільш ймовірних цілей якого є розширення ринку, захоплення його нової ніші або збільшення своєї частки на ринку. Саме тому лавиноподібно зростає кількість злиттів та поглинань в Україні, які дозволяють у короткий термін одержати вагомий ступінь впливу на ринку.

Кількість об'єднань підприємств, внесення до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (на початок року) [6]

Таблиця 5

Види об'єднань	Роки										2009р. у % до 1997р.
	1997	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Асоціації	1902	2516	2435	2458	2497	2679	2751	2841	2953	3057	160,7
Корпорації	332	609	648	717	761	798	824	842	849	862	259,6
Консорціуми	51	57	61	62	66	77	80	84	84	89	174,5
Концерни	353	380	385	395	388	397	406	403	400	396	112,2
Інші об'єднання юридичних осіб	1194	2123	2141	2115	2082	2061	1971	1880	1774	1717	143,8

Дана таблиця ще раз наочно підтверджує зростання кількості різного виду об'єднань підприємств в Україні.

**Обсяг реалізованої продукції промисловості, який припадає на дані об'єднання
(млн. грн.), розрахунки автора [7]**

Таблиця 6

Види об'єднань	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007р. у % до 2000р.
Асоціації	56504,5	63539,2	62874,3	75958,4	102001,6	122658,2	141757	179775,4	318,2
Корпорації	13072,1	15379,7	16732	22157,1	31086,6	36536,5	42460,3	53280,9	407,6
Консорціуми	1342,5	1439,5	1575,1	1916	2696,1	3525,5	4122,4	5315,4	395,9
Концерни	8738,3	9596,6	9941,1	12206,5	15849,7	18176,7	20920,9	25501,4	291,8
Інші об'єднання юридичних осіб	48119,5	53614,4	55282,9	65358,8	85049	94363,1	101564,7	118964,4	247,2

В Україні відбувається поступове укрупнення капіталу, про що свідчить зростання обсягів реалізованої продукції промисловості, який припадає на різні види об'єднань. Дані об'єднання здійснюються не з метою збільшення ефективності виробництва, а для посилення ринкової влади, тобто відбувається концентрація капіталу на шкоду концентрації виробництва.

Порівняємо рівень концентрації за середнім розміром перших 3-х (CR3) і 6-ти (CR6) найбільших компаній у галузі в Росії та Україні (остання колонка ілюструє рівень концентрації перших 3-х найбільших компаній світу).

**Концентрація найбільших компаній Росії та України за обсягом продажів
[8,с.112–119]**

Таблиця 7

Галузь	Росія (млн.дол.)		Україна (млн.дол.)		Світова економіка (млрд.дол.)
	CR3	CR6	CR3	CR6	CR3
Нафтова і нафтогазова промисловість	19801,6	13941,8	8515,7	8345,0	1211,11
Чорна металургія	2726,1	2111,7	1313,2	999,0	не має даних
Кольорова металургія	3715,7	2187,9	173,4	132,5	не має даних
Електроенергетика	7283,1	3872,0	534,3	423,6	992,51
Транспорт	8269,0	4414,1	680,4	598,7	606,83
Телекомунікації	3141,6	1797,1	531,4	336,2	853,35

Порівняльна характеристика показує, що Росія за ступенем концентрації найбільших компаній набагато обігнала аналогічні показники України. Так само необхідно згадати, що рівень концентрації в економіці України протягом довго періоду часу фактично не змінюється, а всі укрупнення виробництва відбуваються за рахунок зростання кількості операцій зі злиттів та поглинань, метою яких є захоплення влади на ринку.

Висновки даного дослідження та перспективи подальших розробок. В Україні спостерігається тенденція концентрації капіталу без відповідної концентрації виробництва,

тобто на шкоду ефективності виробництва. Так само в Україні не розроблені чіткі наукові аргументації, що пояснюють дані процеси, відповідно не впроваджена ефективна антимонопольна політика, немає належних інституційних умов та відповідних нормативно-правових регуляторів, що в кінцевому підсумку призведе до негативних наслідків – обмеження конкуренції та монополізації ринку.

Література

1. Крупномасштабное производство в переходной экономике России: политэкономический аспект. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 1999. – 304 с.
2. По данным Антимонопольного комитета Украины.
3. Звіт Антимонопольного комітету України за 2008 рік.
4. Место и роль процессов укрупнения и концентрации капитала в развитии предприятий горно-металлургического комплекса / А.М. Кабиллу // Вісник Економічної Науки України. – 2008. – №2. – с.69–74.
5. Звіт Антимонопольного комітету України за 2007 рік.
6. Дані про кількість суб'єктів ЄДРПОУ [Головне управління статистики в Автономній Республіці Крим]. – Режим доступу: http://www.sf.ukrstat.gov.ua/ukegrpou.htm#_gor.
7. Україна у цифрах 2008. Статистичний збірник./ за ред. О.Г. Осауленко. – К. – ДП «Інформаційно–аналітичне агентство», 2009, 260с.
8. Концентрация экономики и конкурентоспособность стран мира: [монография]./ Н.А. Кизим, В.М. Горбатов. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2005.– 216 с. Русск. Яз.
9. Данилина С. А. Роль прямых иностранных инвестиций в накоплении капитала // Научный информационный журнал «Бизнес-информ». – Харьков: «ИНЖЭК», 2009. – Вип. 11(1). – С. 31–33.